

HRISOVUL LUI ALEXANDRU CEL BUN PENTRU EPISCOPIA ARMEANĂ DIN SUCEAVA (30 IULIE 1401)

Hrisovul dela biserica armeană din Lwów. La Lwów ființează până azi vechea arhiepiscopie armeană, odinioară înfloritoare, cu o mulțime de enoriași, negustori bogați, astăzi oblăduind numai asupra unui mic număr de credincioși, urmași ai vechei colonii armenie din acel oraș. În arhiva catedralei armenie se află un document de o importanță capitală pentru istoria Moldovei la începuturile ei; e vorba de hrisovul de fundare a episcopiei armenie din Suceava dat de Alexandru cel Bun la 30 Iulie 1401. Încă din 1842 un istoric al Armenilor din Polonia, K. Zacharjasiewicz pomenea de «o diplomă în limba moldovenească (sic) datată din anul 6909, adică 1401, prin care Alexandru gospodarul Moldovei confirmă pe un oarecare Ioan ca episcop armean și-i fixează scaunul la Siret (?), pe baza recomandăției catolicosului Antonie din Constantinopol și a cneazului Witold»¹. Dezordinea care a domnit până acum de curând în arhiva Armenilor din Lwów, arhivă neaccesibilă publicului, a făcut ca această afirmație să nu poată fi controlată. Acum în urmă, cu prilejul unei expoziții armenie organizate în acel oraș în anul 1932², a ieșit la iveală și documentul pomenit de Zacharjasiewicz, un hrisov în limba slavă, firește, nu în românește. Părintele Z. Obertynski, care l-a descoperit odată cu mine în arhiva bisericii armenie, a publicat prețiosul document în anexele unei broșuri în limba germană, socotindu-l însă fără importanță³.

¹ K. Zacharjasiewicz, *Wiadomości o Ormianach w Polsce* (Știri despre Armenii din Polonia), în *Biblioteka Ossolinska*, I (1842), p. 76—77. Știre reprodusă și de Al. Czolowski, *Sprawy wołoskie w Polsce do 1412*, (Chestiunile moldovenești în Polonia până la 1412), Lwów, 1891.

² *Wystawa zabytków ormiańskich we Lwowie*, (Expoziția amintirilor armeniești la Lwów), Lwów, 1932, 40 p. și IV planșe.

³ Z. Obertynski, *Eine Gründurkunde der polonischen Armenier aus dem XIV Jahrhundert*, Lwów, 1933, (extras din *Collectanea Theologica*, XIII), p. 12—13; Cf. și idem, *Les Arméniens polonais et leur attitude envers Rome*, în *La Pologne au VII-e congrès des sciences historiques*, II, Varșovia, 1933, p. 104.

Cum însă ediția și mai ales traducerea germană a hrisovului, datorite părintelui Obertynski, sunt greșite, mi-am procurat o fotografie a lui, după care dau o nouă ediție și o traducere românească. Pentru obținerea fotografiei, care a întâmpinat oarecare dificultăți din partea conducătorilor arhivei, sunt recunoscător d-lui Șt. Glixeli profesor la Universitatea din Wilno.

Iată textul și traducerea hrisovului:

- † Божією милостію, мы Олександро воевода господарь земли Молдавской и с братомъ моимъ, Богданомъ, знаемо чинимъ симъ нашимъ листомъ оуѣкамъ добрымъ паномъ, кто на сесь листъ оузритъ или его оуслышитъ оже тотъ истинный
5. Оганесъ епискоупъ ворменскыи пришеаъ к намъ, на нашъ столъ, на молдавскыи, и оуказалася намъ правымн листы воеленьского патріарха, Янтоніа Костантинополя, оже ихъ патріарха ворменьского ни еще оузнали есмы, оже нашелъ на то пискоупство помощію господина нашего, великого князя
10. Битовта. Также илюбилъ нашемуу господствоу прияти и стронти оуеакіи порадиѣ церквии.

- Тѣмъ мы придали есмы пискоупови ворменьскомуу Оганесови церкви ворменьскыи и попы ихъ. По оусеи нашей земли боудеть воленъ надъ Бормены своего права пискоупского. То столъ дали есмы емоу оу Соучавѣ, оу нашемъ городѣ. Которыи шт Борменъ часть емоу оучините, ако тобы намъ оучинили есте оу нашей земли, оу Молдавской; которіины его не слоушали, мы его неказнимъ егоже роукою.
15. Я на то вѣра моя, вышенисаннаго Олександра воеводы, и
20. вѣра брата господства-ми, Богданова, и вѣра оуѣкхъ бояръ молдавскыхъ, и малыхъ и великихъ. Я писано оу Соучавѣ, под нашею печатію, оу лѣто, сщѣ, Іоуліа оу л, роукою Братъкевою.

Originalul în arhiva arhiepiscopiei armenesti din Iwów, document nenumerotat. Pergament în perfectă stare, 21 × 30 cm., pecete de ceară, atârnată cu șnur roșu și verde, păstrată întregă, cu bourul Moldovei și de jur împrejur inscripția:

† Печать Іw Олѣксандр Воеводѣ Г[оспод]ини землѣ Молдавскоі.

9. господина | гна. 10. прияти | прияти. господствоу | гвоу. госоударствоу, Obertynski. 13. церкви | црквы. 16. оучинитъ, Obertynski. 20. господства | гна.

Am introdus punctuație modernă și am pus litere capitale la începutul propozițiilor și la numele proprii. Prescurtările au fost desfăcute și literele aruncate deasupra au fost coborâte în text.

Ductul literelor este întocmai ca al celorlalte hrisoave scrise de diacul Bratei ¹, pecetia este aceeași « pecetie mare » atârnată la hrisovul lui Alexandru din 16 Septemvrie 1408 ².

Traducere. Din mila lui Dumnezeu, noi Alexandru voevod, domn al țării Moldovei cu fratele meu Bogdan, facem cunoscut cu această scrisoare a noastră tuturor bunilor pani cari vor privi la această scrisoare sau o vor auzi, că acest adevărat Ohanes episcop armenesc a venit la noi, la scaunul nostru cel moldovenesc și s'a prezentat nouă cu drepte scrisori ale patriarhului ecumenic Antonie de Constantinopol, pentrucă pe patriarhul lor armenesc ³ nu l-am cunoscut încă, ca să se ridice la această episcopie, cu ajutorul domnului nostru Vitovt ⁴. De asemenea ne-a jurat domniei noastre să primească și să așeze toată rânduiala bisericească.

Deci noi am dat episcopului armenesc Ohanes bisericile armenesti și pe popii lor. In întreaga noastră țară va avea putere asupra Armenilor cu dreptul său episcopal. I-am dat scaun la Suceava, în cetatea noastră. Care dintre Armeni îl veți cinsti, va fi ca și cum ați face-o pentru noi, în țara noastră a Moldovei; care nu-l va asculta, noi îl vom pedepsi cu mâna lui.

Iar la aceasta este credința mea, a mai sus scrisului Alexandru voevod și credința fratelui domniei mele, a lui Bogdan, și credința tuturor boerilor moldoveni și mici și mari. Și s'a scris la Suceava sub pecetia noastră în anul 6909 (1401), Iulie în 30, cu mâna lui Bratei ⁵.

Vechimea episcopiei armenesti din Moldova. Armenii alcătuiesc una din cele mai vechi populații streine ale Moldovei; unii autori au putut crede că așezarea lor în aceste părți ar fi din veacul al XI-lea ⁶, ceea ce este greu de admis. Intrucât acești Armeni din Moldova erau în strânse legături cu cei din Polonia, e mai de crezut că ei au venit din Polonia prin Rusia Roșie, ca negustori, la sfârșitul veacului al XIV-lea, când începe expansiunea polonă în aceste părți și deschiderea drumului de negoț spre Marea Neagră. De altfel chiar în Polonia Armenii n'au venit

¹ I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, planșele Nr. 10 și 12.

² *Ibidem*, planșa 14.

³ Obertynski, *Antonius von Konstantinopel, weil ihres armenischen Patriarchen*.

⁴ Obertynski, *Noch hatten wir nicht erkant, dass er zu diesem Bistum kam mit Hilfe...*

⁵ Obertynski, *Durch die Hand des Bruders*.

⁶ Gr. Goilav, *Bisericile armene din țările române*, (extras din *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XII—I), 1912, p. 4 și V. Mestugean, *Istoria Armenilor*, II, București, 1926, p. 44.

Biblioteca Nationala de Istorie

LIBRARY

ДЖИЕНА ТУГОМЫ ОЛЕКСАНДРОВО ВЕДАГО ВТОРА РЪКЕ МАНАЛА ДАВЕСИОН. НЕБРАТОМЪ МОИМЪ БОГА ДНОМЪ.
 КНАСАМУЧЕНАМЪ СМАВЪНДШИМЪ АНЕТЪМЪ. ОУСЪМЪ ДАКРЫМЪ ПАНЕМЪ. КОНОАССЕВАНЕСТЪ ОУСЪ РИЧЪМЪ
 ЕГОУ СЛЫШНЕТЪ. ОЖЕТОЧЕНЪ ЧИМЪ ИМЪ. ОГАНЕСЕПНИСКОУ ПЪ ВОРМЕНЕСКИМЪ. ПРИШЕЛЪ КНАМЪ ПАНЛА
 ШЪ СТОДЪ. ПАНМОЛА ДАВЕСИОН. НОУСАДАНСА ПАНЪ ПРАВЪ ИМАНЕТЪ. ВОСЕНЬСКОГО ПАТЕРИНА РУДАНТОМА
 КВЕТАНТИН ПЛА. ОЖЕХОПЛА РИДЪ АВОРМЕНЪСКОГО. ИМЕЩЕ ОУЗНАНЕСЪМЪ. ОЖЕМАШЕЛЪ НАТОПИ
 СКОУ ПЪШЕВО. ПОМОЧИМЪ ПАНШЕГО ВЕЛИКОГО КНАЗЪ ВИТОВТА. ПАНЪЖЕНСКОГО НАШЕМОУ БОУ
 ПАНЛАШИ. ИСТРОИТИ ОУЕДИ СПОРАДЪ И ЦЕРКОВНЫМЪ. ПЪКЪМЪ МЫ ПОНДАНЕСЪМЪ ПЕСКОУ ПЪШЕ
 ВОРМЕНЕСКОМУ. ОГАНЕСОВИ. ЦРКВИ ВОРМЕНЕСКИМЪ. И ПЪТЪ ПЪХЪ. ПОУСЕННАШЕЗЕМЛИ. ПОУ
 ДЕТЪ ВЕЛЕНА ДЪ ВОРМЕНЕСКОГО СПРАДАНЕСКОУ ПЪСКОГО. ПОШОЛЪ ДАНЕСЪМЪ МОУ ОУСЪ ЧЕБЪ
 ОУНАШЕМЪ ГОРОДЪ. КОТОРЫМЪ ВОРМЕНЪ ДЕТЪ ЕМОУ ОУЧИНИТЕ. ДКАТОКЪ ПАНМОУ ЧИНИЛИ
 ЕСТЕ ОУНАШЕЗЕМНОМУ МОЛА ДАВЕСИОН. КОТОРИЕ ШЕГО НЕ СЛУШАЛИ. МЪШЕГО ИСКАЗНИМЪ ЕГО
 ЖЕРОУКОМЪ. АНАТОКЪ РАМОУ ИШЕТИ САННАГО ОЛЕКСАНДРА БОЕВОУ. ИВЪ РАКРАТЪ ВЪ АМИГО
 ГДА НОВА. ИВЪ РАУОУ СЪХЪ БРАМОЛА ДАВЕСИОНЪ. ИМАЛЫ ХЪ ИЛИКИ ХЪ. АПНЕСМОУ ОУ
 ЧЕБЪ ПОНАШЕНО ПЕЧАТИ ОУЛЪСКО СЧА. ГОУЛА ОУА РИЖОН БРАТЪ СЪВОЮ.

Hrisovul lui Alexandru cel Bun din 30 Iulie 1401

BCU IASI / CENTRAL

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

din patria lor, decât la sfârșitul veacului al XIII-lea prin Caffa și Ucraina ¹.

În ceea ce privește organizarea ierarhiei bisericești armene în Moldova, originea ei trebuie căutată în vremea lui Petre Mușatin, când încep legăturile Moldovei cu Polonia. Prima știre ce avem în această privință este din anul 1384, când domnul Moldovei, care atunci era Petre Mușatin, supune biserica armeană din țara lui episcopului armean din Lwów ². Dacă această știre e exactă — izvorul armean care o dă e posterior evenimentului și nesigur — legăturile acestea bisericești sunt anterioare jurământului de vasalitate al aceluiași domn către regele Vladislav al Poloniei (în 1387). Episcopia armeană din Lwów a fost întemeiată la 1365 sub Cazimir cel Mare ³. Supremația ei asupra bisericii armene din Moldova e dovedită și cu alte acte mai sigure. În scrisorile pastorale ale catolicoșilor dela Ețchimadzin, șefii supremi ai bisericii armene, către episcopii din Lwów, se vede clar supremația acestui scaun asupra bisericii armene din Moldova. Scrisorile pastorale adresate episcopilor din Lwów au fost adunate și publicate în limba armeană de către părintele Leonce Alișan ⁴, și mi-au fost accesibile prin bunăvoința d-lui H. Dj. Siroumi, istoric al Armenilor din România, căruia îi aduc aici mulțumiri. Cel mai vechi act care mărturisește despre aceste legături este scrisoarea pastorală a catolicosului din 2 Aprilie 1384 către episcopul Ohanes (Ioan) din Lwów. Între regiunile locuite de Armeni supuse acestui episcop este menționată în scrisoare și Cetatea Albă (Mankerman). La 1388 (August 18) în pastorală catolicosului Teodoros sunt indicate și alte orașe și țări, în care Armenii sunt supuși episcopiei din Lwów: Ciciov (Suceava?), Țara Vlahilor, Sirat (Siret) și Bădin (Vidin) ⁵.

Pe lângă aceste scrisori pastorale, avem la 27 Martie 1394 un alt document în limba armeană, actul de fundație al bisericii armene din Kamenîța, întemeiată de Sinan fiul lui Kutlubei ⁶. În acest act autentic se arată că biserica a fost sfințită de Ohanes « arhiepiscop al Armenilor

¹ L. Lechnicki, *Kościoł Ormiański w Polsce* (Biserica armeană în Polonia), Lwów, 1928, p. 11, cf. și Obertynski, *op. cit.*, p. 3.

² S. Barącz, *Rys dziejów Ormiańskich w Polsce* (Schită a istoriei Armenilor în Polonia), Tarnopol, 1869, p. 55.

³ S. Barącz, *op. cit.*, p. 67. Cf. și privilegiului Regelui Ludovic cel Mare (1379), *ibid.*, p. 106.

⁴ Leonce Alișan, *Kamenîța*, Veneția, 1896 (în limba armeană; după indicațiile d-lui H. Dj. Siroumi).

⁵ Asemenea la 1398 se confirmă din nou de către catolicos jurisdicția episcopiei din Lwów asupra Moldovei (Alișan, *op. cit.*, p. 130).

⁶ Textul armean și traducerea germană la Obertynski, *op. cit.*, p. 5—6.

din țările Rusiei și ale Moldovei (Valahia) », sediul său fiind în orașul Lwów, ceea ce arată că informațiile de mai sus despre supunerea bisericii armenie din Moldova către episcopia din Lwów sunt exacte. De asemenea și epitaful episcopului armean Avedic dela Lwów în secolul al XVII-lea menționează că și acest episcop a avut supremație asupra Moldovei¹.

În legătură cu episcopia dela Lwów, dar ca un scaun deosebit, se înființează episcopia armeană dela Suceava la 1401, după cum reiese din actul ce l-am reprodus. Dar chiar după înființarea episcopiei din Suceava, biserica armeană din Moldova rămâne, cu episcopul ei, sub ascultarea celei din Lwów, cum se vede din scrisorile pastorale ale catolicoșilor din veacul al XV-lea adresate episcopilor armeni din Lwów. Astfel la 1410 (Iunie 26) catolicosul Agop III înnoește privilegiile episcopului Ohanes din Lwów, dându-i autoritate asupra *Sucevei*, și a *Țării Vlahilor*², iar la 1445 avem o nouă confirmare în același sens³. La 1457, la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, catolicosul Aristaghes dă lui Hacıadur de Lwów autoritate pastorală asupra Armenilor din Suceava, Siret, Cetatea Albă și Botoșani⁴.

Istoria episcopiei armenie din Moldova se poate reconstitui, măcar în parte. Avem diferite mențiuni mai târzii despre această episcopie, cea mai veche din 1445, din izvoare armenesti⁵. În veacul al XVI-lea avem o însemnare pe un ceaslov armenesc manuscris aflător la Mehitaristii din Viena, în care se arată că această carte a fost scrisă de episcopul armean Simion de Suceava, la 1506, sub domnia voevodului Bogdan⁶.

È cunoscută prigonirea Armenilor datorită domnului Moldovei Ștefan Rareș la 1551. Această prigonire a fost povestită într-o poemă în limba armeană, datorită diaconului Minas din Tocac, în care se arată cruzimile domnului și se pomenesec *mănăstirea* armeană din Suceava distrusă de prigonitori, biserica armeană de acolo, voitul, pârgarii, căpitaniii armeni. Alături de ei găsim pe *arhierci*, titlu care se dă și

¹ Fr. Macler, *Les Arméniens de Lwów*, în « *Revue des études arméniennes*, VII—I, (1927), p. 86 și recenzia lui N. Iorga, în « *Revue historique du sud-est européen* », IV, (1927), p. 274—5. Cf. și Obertynski, *Les Arméniens polonais et leur attitude envers Rome*, în « *La Pologne au VII-e congrès des sciences historiques* », II, p. 103.

² Alișan, *op. cit.* p. 134.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Hașdeu, *Istoria toleranței religioase*, ed. II-a, p. 62—3.

⁶ Alișan, *op. cit.*

episcopilor ¹, (episcop și arhiereu sunt la Armeni ranguri personale, ambii pot ocupa postul administrativ de conducător al diocezei episcopale). La această dată, știm din alte izvoare, episcopul armean se numea tot Ohanes (Ioan) ².

Peste câteva decenii întâlnim, sub Iancu Sasul (1579—1582), pe episcopul armean din Suceava, Ioan (Ohanes) Humanian care e ales arhiepiscop de Lwów ³, ceea ce arată continuarea legăturilor cu acel scaun.

La începutul veacului al XVII-lea, din motive necunoscute, episcopia armeană se mută dela Suceava la Iași și în anul 1607 găsim acolo pe episcopul Ohanes originar din Suceava, iar la 1613, tot la Iași, pe episcopul Andreas ⁴. Mutarea episcopiei armene la Iași a fost de scurtă durată, ea corespunde tocmai cu domnia Movileștilor, care și-au avut scaunul la Suceava. După ce domnii Moldovei își reiau reședința la Iași, episcopia armeană se mută iarăși la Suceava. În adevăr, la 1624 găsim pe episcopul armean Ghazar la Suceava ⁵ și urmașii lui stau neîntrerupt în vechea capitală a Moldovei până la 1672. Din această epocă se pomenește o evanghelie *tipărită* la Suceava în 1649. Știrea adusă de un istoric ungar, trebuie controlată ⁶, căci exemplare din această *tipăritură* nu s'au mai găsit. Se cunoaște tot din această perioadă și un manuscris armean din Suceava, scris la 1659 de « diaconul Avedic și de fiul lui, episcopul Minas al Sucevei » ⁷. Ultimul episcop armean al Sucevei a fost Minas Zilichtar-Oglu, care la 1672 părăsește scaunul său împreună cu numeroși Armeni și trece în Ardeal, probabil din pricina turburărilor iscate în Moldova sub domnia lui Gheorghe

¹ D. Dan, *Die Verfolgung der Armenier in der Moldau im Jahre 1551 beschrieben vom Diacon Minas aus Tokat*, Cernăuți, 1894, p. 7 și Gr. Buiucliu, *Cânt de jelire asupra Armenilor din Țara Vlahilor de diaconul Minas Tokatzi*, București, 1893, p. 35—37.

² Alișan, *op. cit.*

³ D. Dan, *Popoarele Bucovinei, I, Armenii orientali din Bucovina*, Cernăuți, 1891, p. 8.

⁴ Comunicat de d-l H. Dj. Siroumi după un manuscris dela biserica armeană din Iași.

⁵ Alișan, *op. cit.*

⁶ D. Dan, *op. cit.*, p. 21—22, după Lukacsi, *Historia Armenorum Transylvaniae*, Viena, 1859.

⁷ H. Dj. Siroumi, *Note armene*, în « Revista istorică », XV, (1929), p. 136. Pentru episcopul Isac (Sahac) al Sucevei la 1669, cf. N. Iorga, *Armenii și Români*, în « Academia Română, Memoriile Sect. Ist. », seria II, XXXVI (1913), p. 25 (paginația extrasului).

Duca vodă (răscoala lui Hâncu)¹. Minas din Ardeal se duse la Lwów, unde trecu la catolicism în anul 1686, an care este și data morții lui². În Ardeal urmează câtăva vreme să existe episcopi armeni, purtând titlul de episcopi ai Moldovei³. Sfârșitul acestei episcopii este nesigur, unii episcopi armeni au mai rezidat probabil întâmplător în Moldova în veacul al XVIII-lea⁴.

Față de aceste mărturii despre ființarea timp de mai multe veacuri a unei episcopii armenesti în Moldova, la Suceava, se vede bine că actul pe care l-am publicat este însuși actul ei de fundație.

O altă întrebare care se pune, este aceea a sediului episcopiei armene din Suceava. Alexandru cel Bun spune în hrisovul său că a dat scaun episcopului, « în cetate ». Tradiția locală așează sediul episcopiei armene la mănăstirea Zamca, pe dealul de lângă cetate⁵. Dar acest sediu nu este, de sigur, cel mai vechi, căci Zamca a fost clădită, cu hramul Sf. Auxențiu, după 1551, de Agopșin Vartanian din Lwów, al cărui mormânt se află în curtea mănăstirii, iar turnul este din 1606⁶. În Suceava și lângă oraș se află și alte biserici armene, de pildă Haci-Gadar întemeiată la 1512 ca mănăstire de Drăgan Danovaț, și biserica armeană din târgul Sucevii, zidită la 1521 în locul alteia de lemn⁷. Aceste știri, precum se vede, nu ne lămuresc asupra sediului episcopului armean din Suceava în veacul al XV-lea, care era poate într'o biserică, azi dispărută.

Patriarhia din Constantinopol și Moldova. Documentul publicat mai sus, pe lângă problema originii episcopiei armene din Moldova, mai pune și o altă problemă mai grea și importantă, anume aceea a legăturilor bisericii moldovenești cu patriarhia din Constantinopol. Alexandru cel Bun spune în hrisovul său că episcopul armean s'a prezentat cu scrisori de recomandăție dela patriarhul ecumenic Antonie din Constantinopol,

¹ D. Dan, *op. cit.*, p. 25, N. Iorga, *op. cit.*, p. 29, V. Mestugean, *Istoria Armenilor*, II, p. 42.

² Alișan, *op. cit.*

³ La 1691 episcopul armean al Moldovei Verzirevski (Vărzărescu) rezida în Ardeal. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 29 și Mestugean, *loc. cit.*

⁴ Pentru episcopi armeni din Moldova dela sfârșitul veacului al XVII-lea și din al XVIII-lea, N. Iorga, *op. cit.*, p. 32—34, pentru sfârșitul episcopiei armene din Suceava, *ibidem*, p. 34.

⁵ V. Mestugean, *op. cit.*, II, p. 49. Textul și traducerea inscripțiilor armene dela Zamca la Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 157—159.

⁶ D. Dan, *op. cit.*, I, p. 13—16.

⁷ D. Dan, *op. cit.*, p. 8—12. Pentru bisericile armenesti din Iași, Botoșani și Roman, cf. Melhisedec, *Inscripțiile bisericilor armenesti din Moldova*, în « Analele Academiei Române », seria II, IV (1882), p. 67—70.

«pentru că pe patriarhul lor armenesc nu l-am cunoscut încă». La 1401 erau următorii conducători bisericești mai înalți ai Armenilor: *catolicoșii* dela Ețchmadzin în Armenia (la 1401 Karapet I), la Aktamar (David III) și Aghoum (Petras II), (aceștia doi din urmă cu autoritate pur locală) și *patriarhul* armean din Ierusalim (Sarkis II)¹. Patriarhia armeană din Constantinopol s'a înființat mai târziu, după cucerirea turcească, la 1461, în persoana lui Hoyakim, episcop armean dela Brussa². Hrisovul nostru pomenind de patriarhul Armenilor, face aluzie la cel din Ierusalim sau la catolicosul din Ețchmadzin, care era și el adesea intitulat patriarh³. Acești ierarhi nu erau, însă, cunoscuți în Moldova. De aceea episcopul armean din Suceava e silit să se prezinte cu scrisori de recomandăție dela patriarhul ortodox din Constantinopol, care slujește de intermediar între cel armenesc și Moldova, pentru ca episcopul să poată fi crezut și recunoscut.

Aceste scrisori de recomandăție adresate domnului Moldovei de «*patriarhul ecumenic Antonie de Constantinopol*» sunt surprinzătoare din două motive. Mai întâi, la 1401 era patriarh ecumenic al Byzanțului Matei I (1397—1410) și nu Antonie. Antonie IV, care a păstorit a doua oară între anii 1391 (August) și 1397 (Mai)⁴, murise așa dar de patru ani. Domnul Moldovei în hrisovul său subliniază că e vorba de patriarhul răposat, nu de cel în scaun, dându-i numele, ce altfel ar fi putut lipsi, titlul fiind suficient. Dar ceea ce e mai surprinzător decât această întârziere de cel puțin patru ani a episcopului armean de a se prezenta la scaun cu scrisorile ce avea, e faptul că patriarhul Antonie este tocmai acela care aruncase anatema asupra bisericii Moldovei, considerând-o ca shismatică, în urma refuzului domnilor moldoveni de a primi pe candidații trimiși de dânsul la scaunul mitropolitan din Suceava⁵.

¹ Jacques de Morgan, *Histoire du peuple arménien*, Paris, 1919, p. 365—368, lista patriarhilor și a catolicoșilor.

² *Ibidem*, p. 264—5.

³ Comunicat de d-l H. Dj. Siroumi.

⁴ Pentru lista patriarhilor de Constantinopol, cf. Manuel Ghedeon, *Πατριάρχων Πρωταρχες*, Constantinopol, 1890. Antonie IV, păstorise prima oară între 1389 și 1390. La moartea lui, în 1397, îi urmează în scaun Callist II, care păstorește numai câteva luni și apoi e ales Matei I. (*ibidem*, p. 448, 449—456 și 457).

⁵ Dobrescu, *Intemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 88—108, N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, (ed. II-a), București, 1929, p. 59—61, C. Marinescu, *Inițiințarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, București, 1924 (extras din «*Memoriile Acad. Rom., Sec. Ist.*», seria III-a) p. 15—20.

În aceste condițiuni, o recomandăție adresată tocmai de acest patriarh domnului Moldovei, nu era de așteptat.

Anume împrejurări din timpul lungului conflict dintre patriarhia de Constantinopol și biserica Moldovei, care ținut dela 1391 până la 1401, pot lămuri totuși aceste fapte.

Cel dintâiu mitropolit al Moldovei, Iosif, fusese sfințit înainte de 1391 de către mitropolitul dela Halici. Patriarhia din Constantinopol refuzase însă să-l recunoască și trimisese rând pe rând pe candidații ei, Teodosie și Eremia, cari fură însă siliți să se întoarcă înapoi. De aci se născu conflictul și anatema aruncată asupra bisericii moldovenești. În timpul domniei lui Ștefan I (1395—1399), se încearcă însă o împăcare; domnul Moldovei trimite la Bizanț pe protopopul Petre, care roagă pe patriarh să recunoască pe ierarhii moldoveni. Patriarhul, e vorba tocmai de Antonie, numește pe Petre vicar al mitropoliei moldovene, cheamă pe episcopii moldoveni în fața sinodului la Constantinopol și în același timp trimite pe mitropolitul de Mitilene în Moldova, dându-i dreptul să ridice blestemul, excluzând însă pe mitropolit și pe un episcop cari rămân blestemați. La 1397 arhiepiscopul de Betleem, Mihail, e trimis și el ca exarh în Moldova de către patriarh cu însărcinarea de a aplana conflictul. Toate aceste încercări de împăcare nu izbutiră, pentru că Moldovenii nu se învoiră să sacrifice pe episcopii lor, așa că în cele din urmă, abia la 1401, sub patriarhul Matei, în urma soliei trimise de Alexandru cel Bun, patriarhia recunoscă pe Iosif ca mitropolit legiuit al Moldovei¹.

Rezultă din această scurtă expunere a faptelor că încă în vremea lui Ștefan I și a patriarhului Antonie se încercase de o parte și de alta o împăcare. Cu prilejul soliei protopopului moldovean Petre la Constantinopol sau cu acel al soliilor trimise de patriarh în Moldova, episcopul Ohanes va fi obținut scrisorile de recomandăție dela patriarhul Antonie către domnul Moldovei. Aceste scrisori erau așa dar, adresate lui Ștefan I. Întârzierea de mai mulți ani până la recunoașterea lui Ohanes ca episcop armean de Suceava se explică prin prelungirea conflictului între Moldova și patriarhie. Abia când acest conflict luă sfârșit, episcopul avu putința să-și valorifice scrisorile de recomandăție. În adevăr, nu poate fi o simplă coincidență că recunoașterea lui are loc în același an și în aceeași lună, Iulie 1401, cu recunoașterea bisericii moldovenești de către patriarhie. Această recunoaștere avu loc la 26 Iulie 1401², iar

¹ Pentru aceste împrejurări, cf. lucrările citate în nota precedentă. Actele patriarhale asupra acestei chestiuni, la Miklosiç și Müller, *Acta patriarchatus*, II, p. 528—533 și la Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV—I, p. 16—35.

² Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV—I, p. 31—34.

hrisovul pentru episcopul armean care venea cu scrisorile patriarhului e din 30 Iulie, același an, când solii moldoveni se mai aflau încă în capitala Imperiului Bizantin.

În timpul de mai mulți ani dela primirea scrisorilor patriarhului până la recunoașterea lui de către domnul Moldovei, episcopul Ohanes a rătăcit prin Litvania, unde a primit și recomandația marelui cneaz Vitold, care s'a adăugat celei primite dela Byzanț. Ohanes venea probabil de undeva din Orient, trecuse prin Constantinopol, apoi în Litvania, și abia când împăcarea între patriarhie și Moldova îi dădu putința să prezinte scrisorile patriarhului răposat, a fost înscăunat la Suceava, în episcopia ce urma să fie întemeiată încă în vremea predecesorilor lui Alexandru.

Legăturile lui Alexandru cel Bun cu Litvania. În documentul publicat mai sus Alexandru cel Bun numește pe Vitold marele cneaz litvan, vărul regelui Vladislav al Poloniei, « domnul nostru », ceea ce indică situația de vasal a lui Alexandru, încă dela începutul domniei sale, nu numai către Polonia, dar și către vărul regelui, rămas în Litvania. Problema legăturilor dintre Moldova și Litvania, alături și paralel cu cele dintre acest principat și Polonia, nu e pe deplin lămurită de critica istorică. Ne vom mărgini la câteva explicații în legătură numai cu documentul ce ne preocupă.

La 1401, când Alexandru dă diploma pentru episcopia armeană, nu avusese loc încă cel dintâiu omagiu cunoscut al lui Alexandru către regele Vladislav Iagiello, și abia la 12 Martie 1402 se împlini această formalitate tradițională¹. De fapt ea nu constituie decât o confirmare a actelor asemănătoare date de înaintașii lui Alexandru cel Bun. De aceea noul domn al Moldovei se considera, de sigur, încă dela urcarea în scaun, ca vasal al Iagellonilor.

Situația politică a lui Vitold nu era însă încă cu totul lămurită în clipa urcării în scaun a lui Alexandru. Fiu al lui Kiestut și văr primar al regelui Vladislav, Vitold urmărea stăpânirea separată a Litvaniei și de aceea se răsculase împotriva vărului său, aliindu-se împotriva lui cu Cavalerii Teutoni din Prusia. Abia la 1392 se produce o împăcare între cei doi veri și Vladislav dă lui Vitold o parte a Litvaniei. Dela 1398 el se intitulează mare duce, sau mare cneaz, al acestei țări, din care nu stăpânea decât o mică parte. Dar la 1401 stăpânirile lui sunt lărgite și regele și Vitold sunt nedespărțiți de acum în toate actele guvernării².

¹ M. Costăchescu. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II p. 621—22.

² Kolankowski, *Dzieje Litwy* (Istoria Litvaniei), Varșovia, 1930, I, p. 55 și 74—5; A. Lewicki, *Zarys historii Polski* (Schită de istorie a Poloniei), Cracovia, 1923, p. 120—121.

De observat că legăturile personale ale lui Vitold cu familia domniitoare moldoveană sunt mai vechi decât actul nostru. În Martie 1400, Ivașcu, fiul lui Petre Mușatin, refugiat la Breșc, în Litvania, intitulându-se « moștenitor al Moldovei »¹, dă un act de închinare, atât lui Vladislav, cât și « marelui cneaz Vitovt », cu ajutorul cărora nădăjduia să recapete tronul părintesc². Pe de altă parte, trebuie să ținem seamă și de faptul că mai târziu, pe la 1418, Alexandru se căsătorește cu Ringala-Maria, sora lui Vitold, văduva lui Henric de Mazovia³. Toate aceste fapte dovedesc existența unor legături directe cu Litvania, sau cu persoana lui Vitold, alături de legăturile Moldovei cu Polonia. Marea importanță pe care o acordă Alexandru lui Vitold, numindu-l, încă de la începutul domniei, înainte de omagiul oficial, domnul său, ar dovedi, poate, că alături de sprijinul lui Mircea din Țara Românească, s'a bucurat pentru urcarea în scaun și alungarea lui Iuga Vodă și de sprijinul puternicului principe litvan.

* * *

Documentul prin care Alexandru cel Bun confirmă pe episcopul armean din Suceava ridică, precum se vede, o sumă de probleme istorice de mare importanță. În lipsa unor documente mai numeroase asupra istoriei Moldovei în acea epocă, nu e cu putință ca ele să fie rezolvite definitiv; de aceea ne mulțumim cu ipotezele expuse mai sus.

P. P. PANAITESCU

¹ ДѢДИЧЪ, înseamnă moștenitor (haeres) și nu *domn*, cum traduce M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 619.

² M. Costăchescu, *loc. cit.*

³ Ringala este numele ei în actele latine și în istoriografia polonă, în actele slave apare numele Rimgaila. Henric de Mazovia, născut la 1266, e ales episcop de Plock la 1391. La curtea lui Vitold se îndrăgostește însă de sora acestuia, Ringala, și e gata să renunțe la scaunul episcopal pentru ea. Vitold i-o dă în căsătorie (1392), considerând, după religia ortodoxă că un preot (?) poate fi căsătorit. În această epocă, de altfel, creștinismul nu era deplin întemeiat în Litvania. Dar Henric moare la 27 de ani, la începutul anului următor (1393), lăsând pe Ringala văduvă. Ea se recăsătorește cu Alexandru al Moldovei 25 de ani mai târziu. Cf. Golebiowski, *Dzieje Polski za Władysława Jagielly*, (Istoria Poloniei sub Vladislav Jagiello), I, p. 30 și Wierzbowski, *Vade mecum*, Varșovia, 1926, p. 184.

R É S U M É

Le privilège du prince de Moldavie Alexandre le Bon pour l'évêché arménien de Suceava (le 30 Juillet 1401).

Dans les archives de la cathédrale arménienne de Lwów (Pologne) se trouve un privilège en slave ecclésiastique, version blanc-russe, émis par le prince de Moldavie Alexandre, le 30 juillet 1401, pour la fondation d'un évêché arménien à Suceava, capitale de sa principauté. Ce privilège écrit sur parchemin et conservant le sceau princier présente toutes les garanties de l'authenticité.

Le prince Alexandre et son frère Bogdan déclarent que l'évêque arménien Ohanes (Jean) s'est présenté dans leur capitale muni de lettres de recommandation du patriarche oecuménique-orthodoxe de Byzance, Antoine, car « leur patriarche arménien » n'était point connu en Moldavie. Il avait aussi la recommandation du grand cnèze lithuanien Vitovt (Witold). L'évêque ayant juré obéissance au prince de Moldavie, celui-ci le confirme comme évêque de Suceava, lui fixe son siège épiscopal dans la forteresse princière et ordonne à tous les Arméniens de Moldavie de lui obéir sur le chapitre de la religion. Ceux d'entre eux qui ne se soumettraient pas, seront punis « par la main » de leur évêque. Le diplôme est écrit par l'écrivain princier Bratei.

L'évêché arménien, dont ce document constitue l'acte de fondation, est bien connu. Il eut une histoire longue et mouvementée, mais il disparaît de fait à la fin du XVII-me siècle. Quant au patriarche orthodoxe Antoine IV de Constantinople qui fait office d'intermédiaire entre le patriarche arménien et la Moldavie, il était mort en 1397, quatre ans avant la date du diplôme. Cet anachronisme apparent s'explique par le fait que vers 1391 et jusque précisément en 1401 un grave conflit sépara l'église moldave du siège patriarcal de Byzance et à cette époque la principauté moldave fut considérée comme schismatique. Vers 1395—1397 plusieurs ambassades furent envoyées, tant par le prince de Moldavie Étienne (1395—1399) à Constantinople, que par le patriarche Antoine en Moldavie, afin d'aplanir ce conflit religieux. Ces essais de rapprochement n'aboutirent pas et ce ne fût qu'en 1401, à la suite de l'intervention du prince Alexandre de Moldavie, que le nouveau patriarche Mathieu I-er reconnut comme canonique l'élection de l'archevêque orthodoxe de Suceava et leva sa malédiction. Il est fort probable que c'est à l'occasion des ambassades de 1395—1397 que le patriarche Antoine IV donna ses lettres de recommandation à l'évêque arménien Ohanes, mais les tentatives de conciliation ayant échoué, ce ne fut qu'après la mort du patriarche Antoine IV, lorsque l'église moldave fut

reconnue comme canonique, qu'Ohanes put, lui aussi, faire valoir ses lettres de recommandation, déjà anciennes. Il est remarquable, en effet, que la date du diplôme de l'évêché arménien de Suceava n'est postérieure que de quatre jours à la décision du synode de Constantinople, par laquelle fut levée l'anathème contre l'église moldave (26 juillet 1401). Pendant tout ce temps l'évêque Ohanes avait probablement erré dans différents pays et avait passé aussi par la Lithuanie, où le grand cnèze Witold lui avait donné encore une recommandation, qui lui était d'autant plus précieuse, que le prince Alexandre était, dès son avènement, le vassal de ce puissant et turbulent cousin du roi de Pologne, Ladislas Jagellon.